

UOT 81-139

ŞAGİRD LƏRİN İDRAK FƏALLIĞI ƏSAS PEDAQOJİ PROBLEMİ KİMİ**Fatimə Abil qızı Şükürova***Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0002-0506-6925**E-mail:** fatimesukurova5@gmail.com<http://www.doi.org/10.62706/bqiz.2025.v25.i4.04>

Açar sözlər: idrak fəallığı, təlim prosesi, pedaqoji problem, müəllim-şagird qarşılıqlı əlaqəsi, motivasiya, fəal öyrənmə, tənqidi təfəkkür

Ключевые слова: познавательная активность, учебный процесс, педагогическая проблема, взаимодействие учителя и ученика, мотивация, активное обучение, критическое мышление

Key words: cognitive activity, learning process, pedagogical problem, teacher-student interaction, motivation, active learning, critical thinking

Şagirdin öyrənməyə marağı, təlim prosesinə aktiv münasibəti, müstəqil düşünmə və nəticə çıxarma bacarığı məhz bu fəallığın səviyyəsi ilə müəyyən olunur.

Şagirdlərdə öyrənməyə tələbatın formalaşdırılması təsadüfi proses deyil; bu, müəllimin pedaqoji ustalığından, onun şagirdlərə qarşı hörmət və tələbkərliyə əsaslanan münasibətindən, həmçinin seçdiyi təlim metod və üsullarının elmi əsaslarla tətbiqindən asılıdır. Müəllim yalnız bilik ötürən şəxs deyil, həm də şagirdin idrak marağını oyadan, onu düşünməyə və araşdırmağa sövq edən rəhbərdir. Bu məqsədlə müəllim hər bir şagirdə öz qüvvəsinə inam hissini aşılmalı, onların fərdi imkan və potensialına uyğun şərait yaratmalıdır.

Müasir pedaqoji nəzəriyyələrə görə, təlim prosesi ənənəvi, müəllim mərkəzli modeldən fərqli olaraq, şagirdyönlü və subyekt xarakterli olmalıdır. Yəni təlimdə şagird biliklərin passiv qəbulçusu deyil, fəal iştirakçısı və yaradıcısı kimi çıxış etməlidir.

Təlim metodunun əsas spesifik xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

Təlimin subyekt xarakter daşması. Bu, təlim prosesində həm müəllimin, həm də şagirdin fəal idrak subyekti kimi çıxış etməsini nəzərdə tutur.

Şagirdlərin fəal öyrənmə mövqeyi, təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi. Şagirdlər təlim prosesində hazır bilikləri sadəcə mənimsəmir, onları müstəqil şəkildə kəşf edir və tətbiq edir (1).

Şagirdlər bütün dərs boyu fəallığı. Dərsin bütün mərhələlərində şagirdlərin diqqəti və marağı saxlanılmalı, onların öyrənmə fəaliyyətinə fasiləsiz cəlbi təmin edilməlidir.

Dərsin əvvəlində problemli situasiyanın yaradılması. Təlimin effektivliyi çox vaxt dərsin əvvəlində yaradılan problemli vəziyyətdən asılı olur. Problemin həlli istiqamətində aparılan fəaliyyət şagirdlərin təfəkkürünü fəallaşdırır və onları müstəqil nəticəyə gətirir.

Düşündürücü və istiqamətləndirici sualların tətbiqi. Belə suallar şagirdləri yeni bilikləri özləri üçün “kəşf etməyə” yönəldir və idrak prosesinin fəal iştirakçısına çevirir.

Təlimin tədqiqat üsulu ilə aparılması. Tədqiqatyönlü təlim şagirdlərdə analitik və yaradıcı düşünmə, müşahidə aparma, hipotez irəli sürmə və nəticə çıxarma bacarığını inkişaf etdirir.

Dərsin dialog şəklində aparılması və əks əlaqənin yaradılması. Müəllim və şagird arasında

qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlıq şəraitində aparılan dialoq öyrənməni daha şüurlu və məqsədyönlü edir.

Əməkdaşlıq və qrupda qarşılıqlı fəaliyyət. Qrup işi zamanı şagirdlər bir-birinin fikrini dinləməyi, arqumentləşdirməyi və birgə nəticə çıxarmağı öyrənirlər. Bu, həm sosial bacarıqları, həm də ünsiyyət mədəniyyətini inkişaf etdirir.

Həyatı məqsədlərə nail olmaq üçün biliklərin yaradıcı tətbiqi. Təlim yalnız nəzəri biliklərlə məhdudlaşmamalı, əldə olunan biliklərin real həyatda tətbiqi üçün şərait yaratmalıdır. Şagird öyrəndiyini praktik fəaliyyətə çevirməklə biliklərin dəyərini dərk edir

Beləliklə, müasir təlim metodunun əsas mahiyyəti şagirdin idrak fəallığını təmin etmək, onu öyrənmə prosesinin mərkəzinə çevirmək, təfəkkürün müstəqilliyini və yaradıcı yönümünü inkişaf etdirməkdir. Bu cür təlim həm elmi düşüncənin, həm də şəxsi inkişafın formalaşmasında mühüm rol oynayır və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin başlıca şərtidir.

Təlimin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o, şagirdlərdə biliklərə yiyələnmək həvəsini, yəni öyrənməyə daxili motivasiyanı formalaşdırır. Öyrənməyə marağın yaranması idrak prosesinin təbii gedişi ilə, xüsusən də şagirdin təfəkküründə mövcud olan gerçək ziddiyyətlərin həlli ehtiyacı ilə sıx bağlıdır. Bu ziddiyyətlər — “bilməklə bilməmək”, “əvvəlki biliklə yeni məlumat” arasındakı fərq — təfəkkürün hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir. Şagird bu ziddiyyəti aradan qaldırmaq üçün düşünməyə, axtarış aparmağa və nəticə çıxarmağa təşəbbüs göstərir.

Real idrak ziddiyyətlərinin meydana gəlməsi emosional gərginlik yaradır, lakin bu gərginlik təlim prosesində mənfi deyil, əksinə, əqli ehtiyatların səfərbər olunmasına səbəb olur. Bu cür emosional vəziyyət şagirdin marağını artırır, idrak fəaliyyətini şövləndirir, onun diqqətini uzun müddət cəmləməyə imkan yaradır. Beləliklə, emosional iştirak öyrənməni mexaniki deyil, mənəvi-intellektual prosesə çevirir.

Təlimin müasir konsepsiyasına görə biliklər şagirdə “hazır” şəkildə təqdim olunmamalıdır. Əsl öyrənmə prosesi yalnız o zaman səmərəli olur ki, şagird bilikləri müstəqil şəkildə kəşf etsin, onları fərdi fəaliyyət və təfəkkür əməliyyatları vasitəsilə mənimsəsin. Bu halda mənimsəmə prosesi passiv qəbul deyil, fəal axtarış xarakteri daşıyır.

Əgər şagird yeni bilikləri öz istəyi, marağı və fəaliyyəti nəticəsində kəşf edərsə, onda onun öyrənməyə münasibəti də dəyişir: o, dərslə yaradıcı yanaşır, tapşırıqları mənalı şəkildə yerinə yetirir, öyrəndiklərini dərin məzmununda mənimsəyir və uzun müddət yadda saxlayır. Belə şagirdlərdə öyrənilən biliklər yalnız nəzəri məlumat kimi qalmır, eyni zamanda praktik təfəkkürün, məntiqi düşüncənin və yaradıcılığın inkişafına xidmət edir. Bu proses təlimin keyfiyyətinə bilavasitə təsir göstərir. Şagirdlərin fəal idrak fəaliyyəti nəticəsində dərslərin prosesində passivliyin aradan qaldırılması, müstəqil düşünmənin formalaşması, yaradıcı qabiliyyətlərin inkişafı və təlim nəticələrinin dayanıqlılığı təmin olunur. Beləliklə, təlimin əsas üstünlüyü yalnız bilik verməkdə deyil, həm də öyrənməyə həvəs oyadaraq təfəkkürün aktivləşdirilməsində, yaradıcılığın və şəxsiyyətin intellektual potensialının formalaşdırılmasında özünü göstərir.

Mütəxəssislərin fikrincə, fəal təlimin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu yanaşma şagirdlərin idrak fəallığını artırır, onları müstəqil düşünməyə, axtarış aparmağa və qərar çıxarmağa istiqamətləndirir. Fəal təlim prosesində şagird yalnız informasiyanın passiv qəbulçusu kimi deyil, bilik yaradan və onu praktik fəaliyyətdə tətbiq edən aktiv subyekt kimi çıxış edir. Bu isə təlimin ənənəvi reproduktiv formasından fərqli olaraq, daha yüksək səviyyəli idrak fəaliyyətinin formalaşmasına şərait yaradır (2).

İdrak fəaliyyətinin fəallaşdırılması prosesində şagirdin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürü ardıcıl surətdə inkişaf edir. Məntiqi təfəkkürün formalaşması həyatın bütün sahələrində insana vacib olan bir bacarıqdır. Məntiq insanın düşünmə mədəniyyətini, analiz və sintez qabiliyyətini, səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək və əsaslandırmaq vərdişlərini gücləndirir. Təhsil prosesində məntiqi düşünmə bacarığının inkişafı şagirdlərin yalnız dərs materialını dərk etməsini deyil, eyni zamanda müstəqil fikir yürütmə, əsaslandırılmış qərar vermə və problemləri elmi baxımdan təhlil etmə qabiliyyətlərini də formalaşdırır.

Təlim prosesində təfəkkürün fəallaşdırılması həm də şagirdin intellektual potensialını genişləndirir. Təfəkkürün fəal fəaliyyəti nəticəsində öyrənilən biliklər daha dərinlən mənimsənilir, onların mənası, səbəbləri və əlaqələri dərk olunur. Şagird bilikləri mexaniki şəkildə əzbərləmir, onları mənimsəyir, tətbiq edir və yeni biliklər yaratmaq üçün istifadə edir.

Belə təlim mühiti aşağıdakı mühüm nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaradır:

1. Biliklər müstəqil və sərbəst şəkildə qavranılır və mənimsənilir. Şagirdlərin özlərinin axtarış yolu ilə əldə etdiyi biliklər daha dayanıqlı və mənalı olur.

2. Məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkür formalaşır. Şagird hadisələri müxtəlif baxış bucaqlarından dəyərləndirə, fərqli həll yolları təklif edə bilər.

3. Problemlərin həlli və qərar qəbul etmə bacarıqları inkişaf edir. Bu, XXI əsrin əsas həyatı və peşəkar bacarıqları sırasında yer alır.

4. Elmi-tədqiqat vərdişləri yaranır. Şagird müşahidə aparmaq, nəticə çıxarmaq, argumentlər irəli sürmək və faktları təhlil etmək kimi elmi fəaliyyət üsullarını mənimsəyir.

5. Əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmət hissi formalaşır. Fəal təlim qrup işi və müzakirələrə əsaslandığı üçün şagirdlər arasında ünsiyyət, fikir mübadiləsi və komanda bacarıqları inkişaf edir. (4)

Müasir təhsil sistemində şagirdlərin idrak fəallığının formalaşdırılması pedaqogikanın ən mühüm və aktual problemlərindən biridir. Cəmiyyətin inkişafı biliklərin mənimsənilməsi ilə yanaşı, onların yaradıcı şəkildə tətbiq olunmasını da tələb edir. Bu baxımdan, idrak fəallığı — şagirdin təlim prosesində bilik əldə etməyə, araşdırmağa, müstəqil düşünməyə və problemləri həll etməyə yönəlmiş daxili motivasiyasını ifadə edən əsas psixoloji-pedaqoji kateqoriyadır.

Problemin aktuallığı. Mövzunun aktuallığı həm də ondan ibarətdir ki, təlimin məzmununun yeniləşməsi, kompetensiyaya əsaslanan tədris yanaşmalarının tətbiqi və innovativ pedaqoji texnologiyaların genişlənməsi şəraitində şagirdin fəal subyektə çevrilməsi zərurəti ön plana çıxır. Müəllim-şagird münasibətlərinin humanistləşdirilməsi, təlimdə əməkdaşlıq və tənqidi təfəkkürün inkişafı idrak fəallığının formalaşması üçün mühüm şərtlər kimi qiymətləndirilir.

Bu problemin öyrənilməsi təhsil sistemində şəxsiyyətyönlü yanaşmanın reallaşdırılmasına, şagirdlərin yaradıcı potensialının üzə çıxarılmasına və onların sosial adaptasiyasına xidmət edir. Buna görə də “şagirdlərin idrak fəallığının mahiyyəti əsas pedaqoji problem kimi” mövzusu müasir pedaqoji elmin nəzəri və praktik aspektlərində böyük elmi-praqmatik əhəmiyyət daşıyır.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə şagirdlərin idrak fəallığı anlayışı müasir pedaqoji baxışlar əsasında yenidən nəzərdən keçirilmiş, onun formalaşma mexanizmləri və motivasiya amilləri müəyyən edilmişdir. İdrak fəallığının inkişafında müəllim-şagird əməkdaşlığının və interaktiv təlim metodlarının rolu elmi əsaslarla təhlil olunmuşdur. Bu tədqiqat idrak fəallığının artırılması istiqamətində yeni pedaqoji yanaşmaların tətbiqini təklif etməklə fərqlənir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalənin nəticələri ümumtəhsil məktəblərində təlim prosesinin səmərəliliyini artırmaq, şagirdlərin idrak fəallığını stimullaşdırmaq və onların müstəqil düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün praktik əhəmiyyət daşıyır. Tədqiqatda irəli sürülən təkliflər müəllimlər üçün metodik vəsaitlərin hazırlanmasında, interaktiv dərslər modellərinin qurulmasında və motivasiyaedici təlim mühitinin yaradılmasında tətbiq oluna bilər. Nəticələr pedaqoji kadrların hazırlanması və ixtisasartırma prosesində də istifadə üçün faydalıdır.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov, A. Pedaqogika: nəzəriyyə və təcrübə. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2019, 432 s.
2. Əliyeva, S. Müasir təlim prosesində idrak fəallığının inkişafı. Bakı: Elm və təhsil, 2022, 286 s.
3. Məmmədova, S. Müasir təlim texnologiyaları. Gəncə: Elm və Təhsil, 2021.
4. Əliyev, M. Pedaqoji prosesdə müəllim-şagird münasibətləri. Azərbaycan Müəllim Jurnalı, 2020, (2), 45-52.
5. Bruner, J. S. The Culture of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996, 224 p.

F.A.Şükürova

Şagirdlərin idrak fəallığı əsas pedaqoji problemi kimi

Xülasə

Tələbələrin idrak fəallığı müasir təlim prosesinin əsas pedaqoji problemlərindən biridir. Bu anlayış yalnız biliklərin mənimsənilməsi ilə deyil, həm də onların fəal şəkildə tətbiqi, transformasiyası və yeni biliklərin yaradılması ilə xarakterizə olunur. İdrak fəallığı müəllim və tələbə arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq, həmçinin motivasiyanın, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişafı vasitəsilə formalaşır.

Müasir təhsil tələbələrin passiv dinləyici deyil, təlim prosesinin fəal iştirakçıları olmasını zəruri edir. Buna görə də idrak fəallığının inkişafı təlimin səmərəliliyinin artırılmasına, müstəqil düşüncənin formalaşmasına və biliklərə davamlı marağın güclənməsinə xidmət edən əsas pedaqoji vəzifə hesab olunur.

Ф.А.Шюкюрова

Сущность познавательной деятельности учащихся как основная педагогическая проблема

Резюме

В современном образовательном процессе повышение познавательной активности учащихся имеет важное значение для развития их способности усваивать, анализировать и применять знания. Исследование показывает, что мотивация, индивидуальные типы обучения, интерактивные и проблемно-ориентированные методы обучения, а также подходы, стимулирующие творческое и критическое мышление, обеспечивают активное

участие учащихся в учебном процессе. Использование ИКТ и рефлексивной деятельности позволяет учащимся самостоятельно контролировать свои познавательные процессы.

Полученные результаты формируют практические рекомендации для учителей, создают возможности для применения стратегий, повышающих активность на уроке, и способствуют улучшению качества обучения. Таким образом, развитие интеллектуального и творческого потенциала учащихся, повышение учебных достижений и укрепление интереса к обучению являются основными практическими результатами данной темы.

F.A.Shukyurova

The essence of students' cognitive activity as the main pedagogical problem
Summary

Students' cognitive activity is one of the main pedagogical problems of the modern educational process. This phenomenon is characterized not only by the acquisition of knowledge but also by its active application, transformation, and creation of new knowledge. Cognitive activity develops through the interaction between teacher and student, as well as through the enhancement of motivation, critical, and creative thinking. Modern education requires students to be not passive listeners but active participants in the learning process. Therefore, the development of cognitive activity is considered a key pedagogical task that contributes to improving learning efficiency, fostering independent thinking, and strengthening a sustainable interest in knowledge.

Redaksiyaya daxil olub: 15.12.2025